

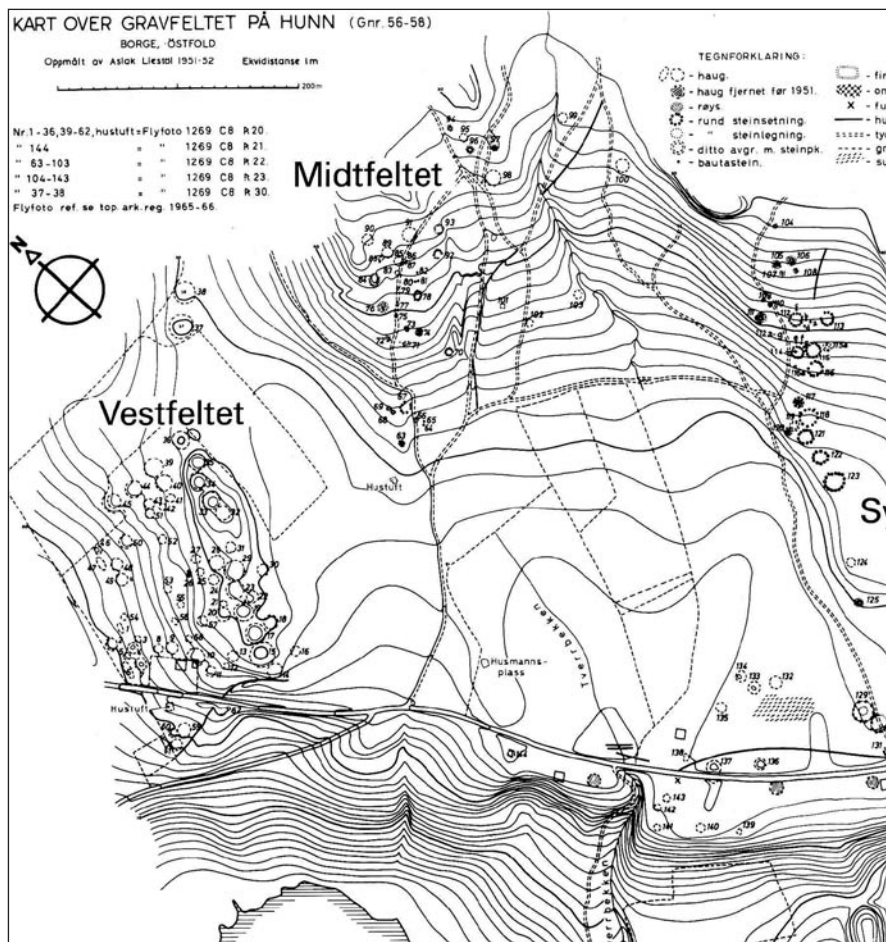
Midtfeltet på Hunn: Impulser og kulturkontakt?

Denne artikkelen vil ta utgangspunkt i undersøkelsene på Midtfeltet med en beskrivelse og diskusjon av funn og kontekster. Deretter vil funnene bli trukket inn i en større diskusjon lokalt og regionalt, og jeg vil diskutere hvilke implikasjoner dette har for kulturkontakt og impulser i et større inter-regionalt perspektiv. Her vil det bli argumentert for økt spesialisering, noe som kan peke i retning av grupper med ulik tilpasning. Tidlige dateringer av metalltilvirkning og kremasjonsgraver fra Midtfeltet er danner grunnlaget for økt forståelse av bronsealderens kontakter og impulser. Hensikten er kun å trekke noen grove linjer, siden dette krever en mer inngående drøftinger og analyser. I hovedsak benyttes her Vandkildes kronologi og terminologi for bronsealderen (Vannkilde 1996; Vandkilde *et al.* 1996).

Hunn

Siden slutten av 1800-tallet har det vært mange arkeologiske utgravninger på de ulike feltene på Hunn i Østfold. Særlig viktig informasjon kom frem ved den internasjonale gravningen i årene 1950-53 under ledelse av Anders Hagen og Erling Johansen (Hagen 1951). På 1950-, -70 og -80-tallet ble det foretatt en rekke mindre undersøkelser, delvis som nødgravninger i forbindelse med utvidelse av sandtaket på Midtfeltet. På 1970 og -90-tallet har det vært gjennomført en rekke feltkurs, og gjennom disse gravningene har det kommet frem sentral informasjon om bruken av området (Johansen 1981; Resi 1986:10-11; Coulson 1993; Skre 1998).

Hunnfeltene er i dag delt inn i tre separate områder, henholdsvis Vest-, Syd- og Midtfeltet (se Fig. 1). De to første er godt tilrettelagt for publikum, mens Midtfeltet har gjennom årenes løp vært utsatt for en rekke inngrep bl.a. i form av grusuttak, og det er liten tvil om at en rekke fornminner har gått tapt.

Figur 1. Oversikt over Hunnfeltene (fra Resi 1986:pl. 70).

Midtfeltet

På Midtfeltet finnes en rekke steinsetninger, koksteinsrøyser, runde hauger, røyser, runde steinlegninger og enkeltstående bautasteiner. Noen har forsvunnet mens andre fortsatt eksisterer. Heid Gjøstein Resi (1986:8-9) nevner at Midtfeltet under oppmålingen i 1951-52 bestod av minst 43 synlige fornminner. Videre nevner hun hulveispør, runde groper og rester etter flatmarksgraver. I forbindelse med grusuttak har både røyser og steinsetninger blitt fjernet. Uttaket av grus fortsatte inn på 1990-tallet, og det var i kanten av dette grustaket Dagfinn Skre ledet en serie med feltkurs (Skre 1998). Blant annet ble det gravd ut noe man trodde var en gravrøys (AL 89) fra jernalder. Her dukket det opp et kulturlag datert til bronsealderen, funn av digelfragmenter, støpeformsfragmenter, keramikk, flatretusjerte pilspisser og fragmenter av brent bein (*ibid*).

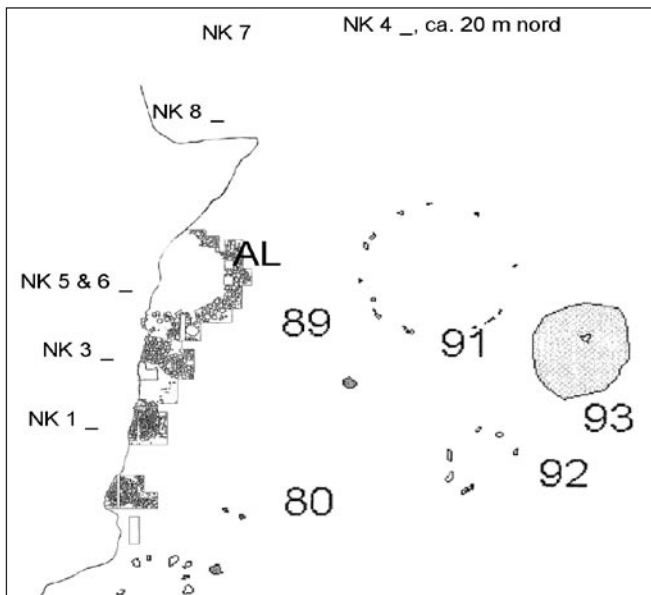
Dette var foranledningen til at Hunn-prosjektet ble startet i 1998. Allerede med funnene til Skre viste det seg at dette materialet var unikt i norsk sammenheng og omfang, og det hadde klare paralleller til det sørvestlige Sverige og Danmark. Hunn-prosjektet var en del

av INTEREG-IIa-prosjektet "Et grenseløst samarbeid". I underprosjektet "Helleristninger i grensebygd" har Christopher Prescott ledet de arkeologiske utgravningene. Gravningene på Midtfeltet har i denne perioden vært gjennomført både som forskningsutgravning og feltkurs. Under disse utgravningene (se Prescott & Anfinset 1998; Anfinset & Prescott 1999; Anfinset 2001; Anfinset & Melheim 2002) har det totalt vært undersøkt ni ulike objekter, hvorav to var kjent fra tidligere. Funnene fra AL 89 blir ikke behandlet her siden de blir publisert andre steder (Anfinset *et al. in press*). Materiale presentert her fra det metallurgiske aktivitetsområdet (NK 7) omfatter ikke gravningen i 2002 (Anfinset & Melheim 2002).

Den overordnede målsettingen for undersøkelsene på Midtfeltet på Hunn var å bidra med arkeologisk kunnskapoppbygning omkring bronsealderens kultur, økonomi, bebyggelse og landskap. Dette skulle bidra til å kontekstualisere og å bedre forståelsen av øvrige bronsealderfunn i regionen. Konkrete målsettinger for undersøkelsene var å kartlegge og undersøke fornminner fra bronsealder i landskapet, og å studere deres relasjon til hverandre. De vitenskapelige målene har også vært koblet til problemer av mer forvaltningsmessig karakter, spesielt sikring av arkeologisk materialet truet av utrasing i grustaket.

Funn og dateringer på Midtfeltet

Utgangspunktet for gravningene har vært området rundt AL 89, hvor det viste seg at det også var en rekke andre mindre synlige fornminner (se Fig. 2).

Figur 2. Oversikt over deler av utgravningsområdet

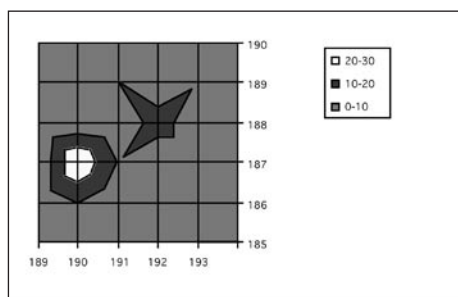
Groper fra bronsealder til førromersk jernalder (NK 1)

NK 1 var en nesten komplett sirkulær steinlegning med en fotkjede av større steiner og med mindre stein som fyll innenfor. Steinlegningen dekket delvis to nedgravninger (struktur A og B), men ingenting var synlig på markoverflaten. De to kullholdige nedgravningene inneholdt både brent og ubrent stein, og har henholdsvis gitt en kalibert alder 385-200 BC (T-15099),

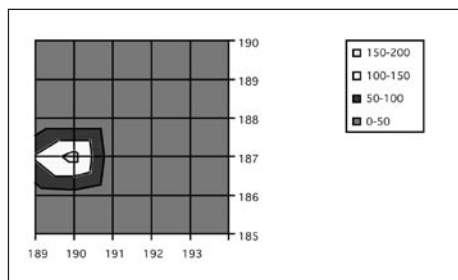
dvs. førromersk jernalder, og 1025-830 BC (T-15098), dvs. yngre bronsealder periode IV. Det ble funnet noen fragmenter av keramikk, 41 brente beinfragmenter, et lite fragment av en slipt stein og fire avslag/fragmenter av flint. Det mest spesielle var at de to nedgravningene gav svært forskjellig datering, og kan tyde på at selve steinlegningen er lagt ned en gang etter siste nedgravning var i bruk. Det er usikkert om de underliggende gropene i det hele tatt kan relateres til steinlegningen.

En kremasjonsgrav fra eldre bronsealder (NK 3)

Sør for AL 89, ut mot raskanten, ble det avdekket deler av en rund steinlegning. Det viste seg at ca. 60 % var intakt, den øvrige delen var forsvunnet ut i grustaket mot vest. Steinlegningen hadde en klar fotkjede med relativt store steiner, med unntak av i den nordlige delen hvor det lå mindre steiner. Det ble gjort funn av keramikkskår og brente bein i den sentrale delen av anlegget. Steinlegningen så ikke ut til å ha verken noen form for kammer eller nedgravninger.

Figur 3. Fordelingen av keramikk i NK 3 ut mot raskanten i vest, se også fig. 2.

Figur 4. Fordelingen av brente bein i NK 3 ut mot raskanten i vest, se også fig. 2.

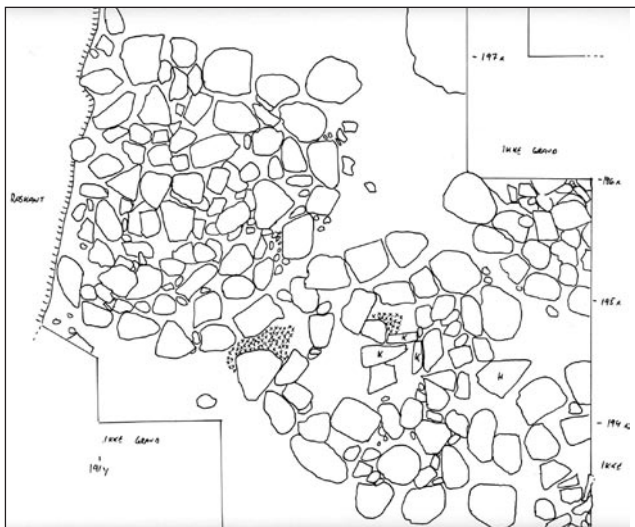
Under en av steinene i fotkjeden ble det funnet en fragmentarisk flatretusjert flintspiss, trolig del av en dolk eller en spydspiss. Dette funnet kan ikke sies med sikkerhet å være lagt ned samtidig med anleggelsen. Keramikken er homogen, relativt tynnvegget, delvis svartbrent og stammer trolig fra et kar. Funnene av keramikk og brente bein fordeler seg relativt godt mot den sentrale delen av NK 3 og ut mot raskanten (Fig. 3 og Fig. 4.). Totalt ble det funnet 357 brente beinfragmenter og 96 skår av keramikk. Antakelig representerer dette en urnedsettelse med brente bein. En trekulldatering av et kullag rett under steinlegningen gav en datering til 1430-1265, og kan med stor sannsynlighet knyttes til eldre bronsealder periode II.

Senmesolittisk fase og bronsealderfase (NK 4)

Dette testfeltet ble knyttet opp til to eldre prøvestikk med kulturlag (se for øvrig Coulson 1993) som ble utvidet mot nord for å finne en avgrensning på funn og et kulturlag. Det viste seg å være svært vanskelig å avgrense kulturlaget i den nordlige delen av feltet. Feltet bar tydelig preg av å ha vært en forhistorisk strandsone, med betydelige mengder små og halvstore rullestein. Det ble funnet 784 fragmenter/avslag flint, 21 mikroflekker, en flekke, åtte kjernefragmenter, en konisk flekkekerne, ett retusjert avslag med enderetusj og konveks sideretusj (skraper), fire keramikkskår, to fragmenter leirklining, ett digelfragment og 48 fragmenter brente bein. Dateringen her er usikker men representerer trolig to faser: en senmesolittisk representert ved mikroflekkene, flekkene, kjernematerialet og deler av avlagsmaterialet; og en fase knyttet til bronsealder med digelfragment, keramikk, leirklining, brent bein og muligens kulturlaget i den nordlige delen av feltet.

Sirkulære steinlegninger (NK 5 & 6)

Disse to sirkulære steinlegningene var tangerende og så ut til å være spiralformet sett ovenfra (se Fig. 5). De store steinene dannet i begge steinlegningene en spiral som sirklet seg inn mot de kantsatte steinene i midten, noe som kunne tyde på et kammer. Funnene bestod av to avslag/fragmenter av bergkrystall, ett avslag av kvarts, 11 avslag/fragmenter av flint, en mikroflekke, ett retusjert avslag med konveks sideretusj og rett sideretusj med hakk (skraper), to fragmenter av slipeplater, 42 keramikkskår og syv brente beinfragmenter. En ¹⁴C-datering (T-15100) gav moderne tid. Trolig må steinlegningen sees i sammenheng med de øvrige aktivitetene, og parallellt til f.eks. Gunnarstorp skulle tilsi bronsealder eller førromersk jernalder. Spiraler og konsentriske sirkler er godt kjent både i bergkunsten og i gjenstandsmateriale fra bronsealder.

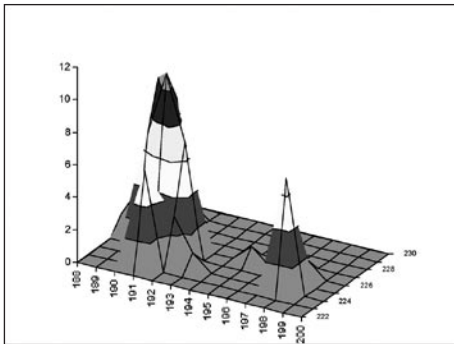

Figur 5. NK 5 og 6, legg merke til de tangerende og overlappende steinene.

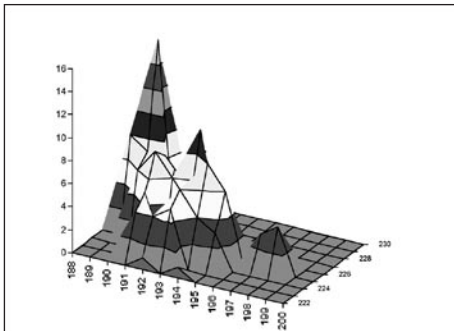
Et metallurgisk aktivitetsområde fra bronsealder (NK 7)

Dette var et felt 14 m nord for AL 89, hvor stratigrafien bestod av torv på toppen, deretter et utvaskningslag, et brunt jordlag av relativt løse masser, sandaktig med innslag av litt grus og med få funn, og deretter et kulturlag – et sterkt trekullholdig lag med litt grus og med hovedtyngden av funn. Under dette var det et gul-oransje grovt grusholdig lag som skilte seg klart i farge og konsistens fra laget over. Laget her bestod av en del større steiner samt noen store blokker granitt, men ingen funn. Kulturlaget hadde varierende tykkelse, med en tydelig avgrensning mot øst, og var på sitt tykkeste og rikeste i sørvest og vest. Det ble ikke funnet noen strukturer i form av ildsteder eller lignende, men det ble funnet to mulige stolpehull. Disse kan også bare ha vært små fordypninger i kulturlaget, men de var svært tydelige, sirkulære og homogene. I kulturlaget ble det også funnet en liten ansamling skjorbrent stein.

Det er verdt å merke seg at det er funnet et større antall digelfragmenter i NK 7 enn under AL 89. I NK 7 ble det funnet totalt 146 digelfragmenter, mens det under AL 89 kun er funnet 62 fragmenter (cf. Anfinset *et al. in press*). Dette er et meget betydelig antall i norsk sammenheng. Støpeformsfragmentene er derimot av betydelig ringere karakter sammenlignet med AL 89. De er svært fragmentariske og små, og det er kun funnet av en liten form til en spiss (syl eller lignende) som kan identifiseres. Funnet av en flatretusjert pilspiss i flint (bladformet med rett basis) er viktig i daterende sammenheng (Bakka 1973; Prescott 1986) siden denne er funnet i kulturlaget sammen med keramikk, støpeformer og digelfragmenter. I tillegg ble det funnet to metallfragmenter av kopper/bronse. Det ene fragmentet er udefinerbart, det andre er trolig en støpetapp. Keramikk materialet er betydelig, det er svært homogent i tekstur, i hovedsak grovt kvartsmagret gods med glattet innside og/eller slemmet/glattet utside. Romlig sett (Fig. 6 og 7) fordeler funnene av digel- og støpeformsfragmenter seg mot sør og sørvest ut mot raskanten i det utgravede feltet, og samsvarer godt med tykkelsen på kulturlaget.

Figur 6. Støpeformsfragmenter, NK 7 Hunn.

Figur 7. Digelfragmenter, NK 7 Hunn.

Det arkeologiske materialet skulle med dette indikere bronsealder, og dateringene støtter godt opp om dette. Tre trekulldateringer har gitt henholdsvis 1005-900 BC (Tua-3473), 1120-930 BC (Tua-3474) og 1155-935 BC (T-15663), og knytter aktiviteten til slutten av eldre bronsealder eller overgangen mellom eldre og yngre bronsealder. Det er ikke noen stratigrafiske eller materialmessige indikasjoner på at NK 7 representerer mer enn en fase eller periode. Materialet og stratigrafien er homogent, og kulturlaget representerer enten et lengre opphold eller gjentatte kortere opphold på samme sted over en lengre periode. Det er usikkert hvorvidt disse funnene har direkte sammenheng med tilsvarende funn i og under AL 89.

En stor grop fra bronsealder (NK 8)

Rett nord for AL 89 og rett sør for NK 7 kom det ved opprensing av raskanten frem noe som kunne ligne på en stor nedgravning eller kokegrop med mye kull og sotholdige masser. Ved utgravning viste det seg at denne var ca 1,5 meter bred og ca 2 meter lang, resten hadde forsvunnet i grustaket. Ca 30 cm dypt ble det funnet et ildsted i den østlige delen. Ildstedet var ca. 75 cm i diameter, med en del stein som klart var lagt inn i selve ildstedet. Det var ellers relativt lite steiner i selve gropen, med unntak av enkelte skjørbrente steiner. En stor stein i den østlige delen, helt i kanten av strukturen, var støttet opp med en rekke mindre steiner, og det var tydelig at dette har vært en form for markeringsstein (Fig. 8). Trolig var steinen ment å være synlig og at det var en intensjonell markering av nedgravningen og ildstedet. Selve gropa bestod av ulike kullsjikt, spesielt i toppen og bunnen, med enkelte skjørbrente steiner spredt rundt omkring. Gropa var tilnærmet funntom, og det ble kun funnet seks keramikkskår, ett retusjert avslag (skraper, vannrullet), 60 avslag/fragmenter av flint, 40 fragmenter av brente bein. Tre trekulldateringer har gitt 1050-920 BC (Tua-3475), 900-780 BC (T-16664) og 1050-820 BC (T-15665) og er svært sammenfallende, også sammenlignet med dateringene fra NK 7 og AL 89. Trolig kan gropen tilskrives de aktivitetene som har pågått i tilgrensende områder. Matlaging eller produksjon av trekull er ikke utenkelig med hensyn til gropens funksjon, men også andre forhold som riter knyttet til graver, metallurgi og bruken av landskapet generelt.

Figur 8. NK 8 under utgravning. Foto: N. Anfinset.

En koksteinsrøys (AL 93)

Koksteinsrøya hadde et stort og dypt krater i midten, og ble plyndret en gang på 1980-tallet. Senere har den vært undersøkt på 1990-tallet med en sjakt inn i røysa (Jerpåsen 1994). I 1999 ble sjakten gjenåpnet og noe utvidet, samt gravd ned til antatt bunnivå for å dokumentere oppbygning og sammensetning. Et karakteristisk trekk var at i SSV-delen inn mot røysas sentrum var skjørbrent stein over store rullesteiner. I massene mellom de store steinene ble det funnet minst to ulike typer keramikk, og flere av skårene har trolig matskorpe. Det ble funnet 38 keramikkskår av varierende tykkelse, uten dekor og av grovt kvartsmagret gods, samt 10 avslag/fragmenter av flint og ett retusjert avslag med rett sideretusj (skraper). Ut over dette var det ingen daterende elementer eller funn. Parallellt til Sverige skulle tilsli bronsealder og/eller tidlig jernalder (Schönback 1959; Hyenstrand 1968). Likevel er den overordnede konteksten og relasjonene til de øvrige fornminnene på Hunn interessant, men den skiller seg likevel noe ut fra den Johansen (1980) gravde ut.

Kontinuitet på Hunn?

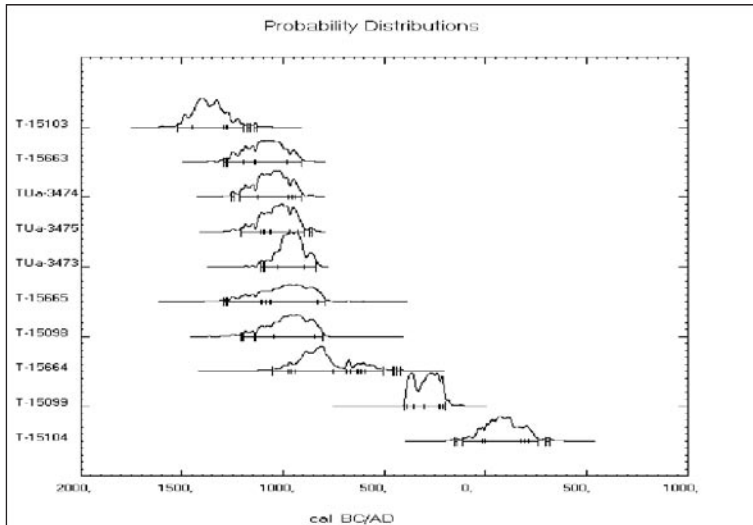
Undersøkelsen har vist indikasjoner på funn fra senmesolitikum til førromersk jernalder. Dette betyr ikke at man kan se dette som kontinuitet over lang tid, men snarere at det representerer en bruk av landskapet til ulike tider fra senmesolitikum til jernalder. Innholdet og bruken har derimot endret seg betydelig. Det kan også se ut som om man i stor grad har hatt en bevissthet om og tatt hensyn til tidligere aktiviteter på Hunn (Anfinset *et al. in press*). Dette kan belyses ved funnene til Resi fra 1986 (Resi 1986) og av strukturen AL 84 som inneholdt både en primærgrav fra bronsealderens periode IV og en sekundærgrav fra merovingertid. De nye funnene fra Midtfeltet kan også støtte opp om dette argumentet. Blant annet ble det i utkanten av røysa AL 89 funnet et lite ildsted datert til 10-215 AD. Nettopp dette kan også gå inn i større diskusjoner om forholdet mellom landskapet, aktiviteter og lokalisering av boplasser og graver. Fra senneolitikum er trolig landskapet i økende grad trukket inn i prosesser av økonomisk karakter, som gjennom hele bronsealder øker i betydning frem mot jernalder ved at området får økt politisk og økonomisk betydning.

Midtfeltet lokalt og regionalt

Hvilken betydning har de nye undersøkelsene for hvordan vi oppfatter Midtfeltet og den regionale konteksten til Hunnfeltene? Generelt sett har ikke boplassfunn fra bronsealder vært særlig kjent verken lokalt eller regionalt. Derimot har senere års flateundersøkelser gitt et noe endret bilde av dette i Østfold (Bårdseth 2004; Vikshåland 2005). I første rekke er det funnene og dateringene som er med på å danne et betydelig mer nyansert bilde av Hunn. Undersøkelsene på 1950-tallet avdekket bl.a. ardspor og et tykt kulturlag under en av de største haugene på Vestfeltet. Haugen inneholdt fire branngraver datert til romertid (Hagen 1953:fig. 89 og 91, 1954:15-16, fig. 8). Under denne ble det avdekket et hus med et større ildsted, en rekke groper med leirklining, grov udekorert keramikk og en tresidig pilspiss. Hagen daterte huset og kulturlaget til slutten av steinalder eller muligens bronsealder (Hagen 1953:262, 1954:18). Under en annen haug ble det også funnet et kulturlag, med funn av leirklining, flint, rav, dolkfragment og hjerteformede pilspisser (Hagen 1954:20-22). Herteig nevner også tilsvarende funn av ardspor og en rekke løsfunn av spisser, dolkfragmenter, flekker, bor og grov keramikk (Herteig 1954). Hagen argumenter for et tidlig og velutviklet åkersystem knyttet til fast bosetting (Hagen 1954:22). Einar Østmo knytter funnene av ardspor til sin fase 3 (stridsøkskulturen), mens hustuften trolig er senere og kan knyttes til fase 3-4 (Østmo

1988:63-64). Øvrige funn på Hunn kan både indikere fangstvirksomhet og jordbruksaktivitet, men er av uklar karakter, slik som for eksempel NK 4.

Figur 9. Kalibrerte trekkulldateringer fra Midtfeltet på Hunn (Stuiver, Reimer & Reimer 2005).

Pilspissene, kulturlagene, groper og de nye trekkulldateringene (Fig. 9) levner liten tvil om at Hunnområdet har vært bebodd også i store deler av bronsealder, særlig fra siste halvdel av eldre bronsealder og fremover. Dateringene samsvarer også godt med tidligere dateringer (Skre 1998). Dette kan trolig knyttes til jordbruksaktiviteter og mer spesialiserte aktiviteter som bronsestøping, som også er funnet andre steder på Hunnfeltene. Blant annet fant Johansen tre store og noen mindre digelfragmenter, brent bein, to knakkesteiner, grov slemmet keramikk og litt flintredskaper i fyllmassene til to hauger (AL 132 og AL 134) (Johansen 1980:16 ff). Han mente røysene på Hunn representerte avfallshauger med utbrukt kokstein sammen med øvrig ødelagt materiale på det stedet hvor smeltingen og støpingen har foregått. På Gunnarstorp ble det funnet fem digelfragmenter og 82 støpeformsfragmenter av leire (Wangen 1999:120). De sistnevnte er funnet i forbindelse med kulturlag under to av anleggene (5A og 70), samt at digelfragmenter er funnet i fyllmassene til anlegg 35. Kun anlegg 32 hadde funn av både digler og støpeformer, og har gitt en datering til 800-520 BC. Funnene fra Gunnarstorp ser ut til å ha et mindre omfang enn det som nå er kjent fra Midtfeltet på Hunn, samt at de kontekstuelle relasjonene og dateringene ser ut til å være noe forskjellige.

På lokal basis ser det ut til at både Gunnarstorp og Hunn har spilt sentrale roller i den økte sosiale differensieringen som fant sted i bronsealder. Sammen med det rike materialet av bergkunst i Østfold, som i hovedsak er datert til slutten av bronsealderen (Hygen & Bengtson 1999; Mandt & Lødøen 2005), danner dette de sosiale, økonomiske og ideologiske rammene for funnene på Hunn og Gunnarstorp. På denne måten kan bergkunsten også knyttes til et uttrykk for impulser og kontakt. I sin analyse av helleristninger og landskap i Østfold har David Vogt (1998) blant annet pekt på at helleristningene er orientert mot leirslettene som kan ha blitt benyttet som beiteområder. Dette kan også sees i sammenheng med økende økonomisk og sosialt press, der det ble helt nødvendig å ta i bruk slettene til beite mens man

plasserte boplassene på den sandholdige og mer lett-drevne jorda. Dette ville ha representert en intensivering i bruken før man dyrket opp de tunge leirslettene. For Hunn og området rundt var dette helt essensielt for å kunne kompensere for mangelen på høvfjellsområder for sesongmessig beite. Denne intensiveringen av beiteaktiviteten gav økt volum av en rekke viktige varer som melkeprodukter og ull (Sherratt 1981; Prescott 1995). Kombinasjonen av lett-dreven sand og moreneavsetninger for åkerbruk og leirslettene for beite har trolig vært tilnærmet ideell. Nå har ikke beinmaterialet fra de ulike kontekstene fra utgravningene på Midtfeltet blitt analysert, men fra Sverige kjenner man til koksteinsrøyser med en del beinmateriale som tydelig indikerer pastoral økonomi (Hyenstrand 1968; Welinder 1998). Kveg, sau og geit er også kjent fra yngre bronsealder, noe som klart gir referanse til økonomiske elementer i begravelseritualer, og en forbindelse mellom økonomi og ideologi (Bertilsson & Larsson 1985:219). Den økte jordbruksproduktiviteten kan i denne sammenhengen også ha hatt stor innflytelse på andre grupper med annen økonomisk tilpasning i områdene mot nord. Ulike økonomiske tilpasninger vil i en større sammenheng virke komplementerende, som for eksempel varierende grad av jakt, fangst, husdyrhold og korndyrkning.

Kulturkontakt og impulser

Funnene til nå tyder på at området rundt Hunn har spilt en meget viktig rolle allerede tidlig i bronsealder. Trolig var Hunn bare en liten del i et større interregionalt nettverk for spredning av kulturimpulser både fra sør og nord, knyttet til utveksling og kulturkontakt over store avstander. Tidlige spor etter støpevirksomhet, så vel som relativt tidlig kremasjonsbegravelse, er klare indikasjoner på dette. Kulturkontakt og impulser er viktige elementer i kulturell endring, men når det gjelder bronsealder har man hovedsakelig sett på Norge som en periferi. Men er det slik? Dualistisk tenkning har preget nordisk bronsealderforskning sterkt, ikke bare med hensyn til relasjoner mellom sentrum og periferi, men også i forholdet mellom den skandinaviske og den arktiske bronsealderen. Helt sentralt har det likevel vært hvordan man oppfatter betydningen til metallet, og ikke minst hvilken rolle metallet spilte i eldre og yngre bronsealder – både i Norge og mer generelt i Skandinavia.

Fra sentrum til periferi...

Basis for oppfatningen både om sentrum-periferirelasjoner og kulturdualismen har vært at man i Norge ikke har mange store boplasser fra bronsealder, men funn fra åpne boplasser og hellere, og relativt lite metall. Selv om dette bildet er i ferd med å endres har dette styrt mye av forståelsen omkring bronsealderens økonomiske relasjoner. Egil Bakka (1980) mente at man hadde et representativitetsproblem i bronsealder, fordi gjenstandene trolig er støpt om igjen og ikke er representative for det man har benyttet på boplassene. Unntakene er depotene som er tatt ut av den normale gangen med omstøpning og derfor blir overrepresenterte i forhold til andre gjenstander. Han mente derfor at man må skille mellom intensjonelt nedlagte gjenstander i mark og myr og gravfunn, noe som gir et annet bilde – et jevnere utbredelsesområde. Bakka argumenter for at porfyrøksene fra yngre bronsealder viser jevn spredning over hele Vestlandet.

Bronsealderens metallurgi blir diskutert andre steder (Prescott 2000; Anfinset *et al. in press*), og det er derfor ikke nødvendig å repetere dette her annet enn at det finnes en rekke skandinaviske paralleller til funnene på Hunn, både kontekstuell og funnmessig. Materialet fra Hunn gir en klar datering på lokal bearbeiding av metall i eldre bronsealder periode III. Likevel er det noen

mønstre som det er verdt å reflektere over i en større sammenheng. Når det gjelder metall og støping er de fleste støpeformene funnet på Vestlandet, i områder og kontekster hvor det ellers er gjort få eller ingen metallfunn (Johansen 1981:83; Bakka 1993; Prescott 2000; Anfinset *et al. in press*). Støpeformene fra Rogaland er i all hovedsak fra yngre bronsealder, mens eldre bronsealder er best representert i metallfunn og er tolket som den rikeste tiden. På Østlandet derimot er det liten tvil om at yngre bronsealder er rikest på metallfunn, men har svært få støpeformer (Johansen 1986:77), dog med unntak av Hunn og Gunnarstorp. Kvantitativt er det lite metall sammenlignet med andre deler av Europa på samme tid, men i Norge har man prosentvis langt flere støpeformer i forhold til metall enn hva som er tilfellet for Sør-Skandinavia (*ibid*). Spørsmålet er hva dette indikerer? En lokal støpeaktivitet er dokumentert, men indikerer dette også lokal metallutvinning? Her er mer undersøkelses- og analysearbeid nødvendig, men det er ikke usannsynlig at det har foregått lokal metallutvinning i liten skala.

Johansen argumenterer for at bronsefattigdommen avspeiler en reell forhistorisk situasjon og at denne mangelen ikke kan forklares med eksterne faktorer, men må søkes innad i Øst-Norge (Johansen 1981). Han argumenterer for at de rikeste jordbruksbygdene i dag også var de rikeste bygdene i bronsealderen. De rikeste funnene konsentreres til Østfold, Grenland, Vestfold, Oslofjorden, Randsfjorden, Tyrifjorden, Hadeland og Mjøstraktene. Dette var med andre ord en bronsebrukende befolkning knyttet til et produksjonsoverskudd i jordbruket.

Lene Melheim har argumentert for at endringer i deponeringen av gjenstander fra senneolitikum/eldre bronsealder til yngre bronsealder må sees i sammenheng med nye religiøse og ideologiske strømninger og innføringen av kremasjonsbegravelser (Melheim 2001). Blant annet peker hun på at det er like mange brente som ubrente begravelser fra eldre bronsealder i Østfold, og at disse er like tidlige som ellers i Sør-Skandinavia og Rogaland (*ibid*:85). Dette er interessant på to nivåer; både med hensyn til deponeringen av støpeformer og med hensyn til tidlig datering av kremasjon (NK 3) på Hunn der det er metallurgisk aktivitet i umiddelbar nærhet datert til overgangen mellom eldre og yngre bronsealder.

Norsk bronsealderkeramikk er lite studert. Marianne Rasmussen har i Danmark pekt på at den lokale keramikken der står i kontrast til metallet, og endrer gradvis karakter mot en standardisering i yngre bronsealder der det sees klare regionale forskjeller som har sammenheng med endringer i kontaktmønsteret (Rasmussen 1993).

Kristian Kristiansen argumenterer for at et nytt sosialt mønster ble etablert i Sør-Skandinavia i det 3. årtusen. Det var strukturert i forhold til utviklingen av bronzen, slik at dette igjen førte til utvikling av sosiale hierarkier i det 2. årtusen basert på kontrollen av bronzen til forskjell fra kontrollen av steinøkser og rav, der en viktig faktor var at metallet bare kunne hentes utenfra (Kristiansen 1984, 1998). Kristiansen argumenterer også for at man i sør finner gravhauger og metall, mens man i nord finner røyser og lite metall (Kristiansen 1987). Han mener variasjonen likevel uttrykker tilhørighet til den samme kulturtradisjonen og at det er subsistensgrunnlaget som er ulikt. I nord var tilpasningen i hovedsak jakt, fiske og sanking, men man hadde likevel kontakt med befolkningen i sør. Derfor mener Kristiansen at det ikke er noe klart motsetningsforhold mellom Sør-, Sentral- og Nordskandinavia. Variasjonene i materielt uttrykk knytter seg snarere til variasjoner i tilpasning til topografiske og klimatiske forhold. Det er også viktig å analysere potensialet som ligger i det organiske materialet som tekstiler og melkeprodukter i forhold til dets verdi som utvekslingsressurs. Ulltekstiler og keramikk knyttet til melkeprodukter er kjent fra eldre bronsealder i Sverige og Danmark

(Welinder 1998:154-167; Kristiansen 1988:48 ff) og dette kombinert med andre pastorale produkter kan ha gjort såkalt marginale områder til en viktig del av et større interregionalt nettverk (Prescott 1991, 1995). Likevel må vi ta i betraktning at man har hatt ulike muligheter til å akkumulere et økonomisk og materielt overskudd.

Et grunnleggende kriterium for å kunne diskutere sentrum-periferirelasjoner er at gjenstander inngår i et større regionalt system hvor organisasjon, kompleksitet og akkumulering er sentrale faktorer. Problemet i slike sammenhenger er at sentrum ofte blir oppfattet som dynamisk, offensivt og dominerende, mens periferien forblir passiv og gjerne mindre ”utviklet”. I denne sammenheng har vi trolig å gjøre med ulike former for sosial organisering som ”møtes”: et sterkt hierarkisk samfunn i sør, mens man i midtre og nordlige deler av Skandinavia har samfunn basert på større egalitet og andre sosiale og økonomiske prinsipper.

...eller kulturdualisme?

I Norge har det vært en lang debatt om hvorvidt det har vært en bronsealder i Norge eller ikke, den såkalte kulturdualismedebatten (se Bergsvik 2005). Dette var basert på to hovedoppfatninger om bronsealderen i Norge. Enkelte har sett perioden som parallell til den sørskandinaviske bronsealderen (Shetelig 1925; Møllerop 1963; Bakka 1980; Løken 1989) mens andre har ment at det ikke var noen bronsealder i Norge (Brøgger 1925, 1927; Marstrander 1950). Andre igjen har inntatt en mellomstilling hvor de hevder at kun de funnrike områdene i Norge har hatt en bronsealder (Bjørn 1926; Johansen 1981, 1986, 1993; Hagen 1983; Solberg 1994). Dette siste blir satt i sammenheng med et byttesystem der de sentrale plassene var under kontroll av en sosial elite, og hvor bronsegenstandene har inngått i en prestisjefære. Man har i hovedsak diskutert hvorvidt man hadde en jordbrukende tradisjon med kjennskap til metall, og en samtidig steinbrukende fangsttradisjon (Bjørn 1926; Gjessing 1944; Odner 1969; Bakka 1973; Hagen 1983).

Kan man se for seg to ulike kulturgrupper som opererte innenfor to ulike geografiske områder slik Bakka tenkte seg det? Kan den sørskandinaviske tradisjonen ha vært knyttet til en indoeuropeisk ideologi, mens den nordskandinaviske (arktiske) var knyttet til en finsk-ugrisk tradisjon? Bakka ser på disse to områdene som to ulike *kulturområder* (Bakka 1976). I Sverige har Evert Baudou ment at det lå til rette for en kulturell grense allerede i mellomneolitikum og senneolitikum. Han trekker frem at grensen som deretter oppstår i yngre bronsealder i Norrland har vært en grense helt opp til nåtiden, men det mener han ikke var tilfelle med grensen som oppstod i yngre steinalder (Baudou 1989). De nye øksene som dukker opp i det arktiske området fra Ananinokulturen i øst mener han ikke hadde funksjon som våpen, men var symbol på makt ettersom de viste så stor variasjon i utforming. For Baudou er keramikken og bronsegenstandene kjernen i argumentasjonen fordi asbestkeramikk med tekstildekor kommer inn til Norrland fra øst i eldre bronsealder. Endringene må sees i sammenheng med det som skjer i Øst-Europa og de politiske og økonomiske endringene som finner sted, særlig produksjonen av metall.

Avslutning

Er nettopp Hunn og store deler av Sør-Norge et innovasjonsmiljø slik Eva Weiler (1994) beskriver det for Sørvest-Sverige? På bakgrunn av lokaliseringen til Hunnfeltene, den økte jordbruksaktiviteten, de nye ideologiske impulsene og strømmingene som kommer til uttrykk ikke bare i metallurgien og innføringen av metallet, men også i bergkunsten, begravelsesritualer,

keramikken og deponeringskikken, skimtes et svært innovativt og tilpasningsdyktig samfunn som endrer seg både på bakgrunn av impulser og samhandling med Europa så vel som det nordlige Skandinavia. Hunn og resten av Sør-Norge var tidlig ute i møtet med de nye impulsene og innovasjonene som vi her har sett når det gjelder metallurgien og kremasjoner på Hunnfeltene. Dette betyr ikke at marginale områder ikke benyttet metall, men at jordbruksintensivering i bronsealder gjorde det mulig for disse å investere og deponere metall på en annen måte. Man skal heller ikke se bort fra at ulike kulturelle verdier til en viss grad kan ha motvirket akkumuleringen av metall i mer marginale områder og ikke kun basert på strengt materielle prinsipper knyttet til velstand og status. Bronsealderen er i så måte en refleksjon av sosialt og kulturelt mangfold som er under stadig omdanning gjennom hele perioden.

Summary

Midtfeltet Hunn: Impulses and culture contact?

This article discusses part of the recent excavations at Hunn based on finds, contexts and dates. The majority of the new investigations provide a much clearer picture of the Bronze Age at the site, although activities from both earlier and later periods are identified. An early cremation grave, pits, circular stone structures and substantial evidence of bronze casting, clearly suggest that the area has been used for a variety of activities. On a local level this is connected to economic specialisation, as well as an important innovation milieu on a larger regional scale. It is here argued that different forms of social organisation met, one based on stronger hierarchical principles, another based on a greater degree of egalitarian values, and different social and economic principles.

Litteratur

- Anfinset, N. 2001. Rapport for undersøkelsene på Midtfeltet, 656/1 Hunn, Fredrikstad k., Østfold. Universitetets Oldsaksamling topografiske arkiv.
- Anfinset, N. & Melheim, A.L. 2002. Innberetning for undersøkelsene på Midtfeltet, 656/1 Hunn, Fredrikstad k., Østfold. Universitetets Oldsaksamling topografiske arkiv.
- Anfinset, N. & Prescott, C. 1999. Årsrapport for undersøkelsene på Midtfeltet, 656/1 Hunn, Fredrikstad k., Østfold, 1999. Universitetets Oldsaksamling topografiske arkiv.
- Anfinset, N., Melheim, L. & Prescott, C. *in press*. Hunnundersøkelsen: Landskap, kosmologi, riter og metallurgi. I rekke fra Nationalmuseet. København. Danmark. <http://www.hf.uio.no/iakh/forskning/forskningsprosjekter/hunn/artikkel%20bronsealdersymposium.htm>
- Baudou, E. 1989. Stability and long term changes in north Swedish prehistory. An example of centre-periphery relations. I: Larsson, T.B. & Lundmark, H. (red.) *Approaches to Swedish prehistory: a spectrum of problems and perspectives in contemporary research*. BAR International Series 500, Oxford.
- Bakka, E. 1973. Omkring problemet om kulturdualisme i Sør-Noreg. I: Simonsen, P. & Stamsø Munch, G. (red.) *Bonde-veidemann, bofast-ikke bofast i nordisk forhistorie*. Foredrag og diskusjoner fra XII nordiske arkeologmøte i Tromsø 1970. Tromsø Museums Skrifter, Vol. XIV. Tromsø.
- Bakka, E. 1976. *Arktisk og nordisk i bronsealderen i Nord-Skandinavia*. Det Kongelige Norske Vitenskapelige Selskab. Miscellanea 25. Trondheim.
- Bakka, E. 1980. Representativitetsproblem i vestnorsk bronsealder. I: Thrane, H. (red.) *Bronsealderbebyggelse i Norden. Beretninger fra det andet nordiske symposium for bronsealderforskning. Odense 9.-11. april 1980*. Skrifter fra Historisk Institutt, Odense Universitet, Nr. 28. Odense.
- Bakka, E. 1993. Kulturtilhøve og regionale skilnader i vestnorsk bronsealder. I: Solberg, B. (red.) *Minneskrift til Egil Bakka*. Arkeologiske Skrifter Historisk Museum, Nr. 7. Bergen.
- Bergsvik, K.A. 2005. Kulturdualisme i vestnorsk jernalder. I Bergsvik, K.A. & Engevik, A. (red.) *Fra funn til samfunn. Jernalderstudier tilegnet Bergljot Solberg på 70-årsdagen*. UBAS, Nordisk 1. Bergen.

- Bertilsson, U. & Larsson, T.B. 1985. Economy and ideology in the Swedish Bronze Age. *Archaeological Review from Cambridge*, Vol. 4, No. 2: 215-226.
- Bjørn, A. 1926. Tidlig metallkultur i Norge. *Oldtiden* XI: 1-76.
- Brøgger, A.W. 1925. *Det norske folk i oldtiden*. Oslo.
- Brøgger, A.W. 1927. *Bronzealderen i Central- Vest- og Nord-Europa. De forhistoriske tider i Europa II*. Oslo.
- Bårdseth, G.A. (red.) 2004. *E6-prosjektet Østfold. Arkeologiske undersøkingar i Råde kommune, Østfold. Årsrapport 2003*. Universitetets kulturhistoriske museer, Fornminneseksjonen. Oslo.
- Coulson, S. 1993. Report from site survey for stone age localities in the vicinity of Hunn 56/1, 58/1 and Ravneberget 55/5, Fredrikstad kommune, Østfold. Universitetets Oldsaksamling topografiske arkiv.
- Gjessing, G. 1944. Steinalder-bronsealder-steinbronsealder? *Viking*, VIII: 15-28.
- Hagen, A. 1951. Resultater og oppgaver. *Viking*, XV: 209-214.
- Hagen, A. 1953. *Studier i jernalderens gårdssamfunn*. Universitetets Oldsaksamling Skrifter, Bind IV. Oslo
- Hagen, A. 1954. Fra utgravningene på Hunn i Borge. Åkerspor og boplassrester. *Østfoldarv II*. Årbok for Museer og Historielag i Østfold 1951-53. Sarpsborg.
- Hagen, A. 1983. *Norges Oldtid*. Oslo.
- Hagen, A. & Johansen, E. 1951. Hunn i Borge. Gravningsresultater fra sommeren 1950. *Viking*, XV: 115-116.
- Herteig, A.E. 1954. Romertids gravanlegg; ardfurer og åkerbruk. *Viking*, XVIII: 51-68.
- Hyenstrand, Å. 1968. Gravformer och symboltecken under yngre bronsålder. *Fornvännen*, 63: 185-189.
- Hygen, A.-S. & Bengtsson, L. 1999. *Helleristninger i grensebygd: Bohuslän og Østfold*. Sävedalen.
- Jerpåsen, G. B. 1994 Rapport fra feltkurs for hovedfag/magistergrad, 28. mai – 3. juni 1994. Hunn nordre og østre gnr. 56/1 & 58/1. Hunn Midtfeltet. Fredrikstad kommune, Østfold. Universitetets Oldsaksamling topografiske arkiv.
- Johansen, E. & Hagen, A. 1954. Hunn i Borge. Gravningsresultater fra sommeren 1950. *Viking*, XV: 115-215.
- Johansen, Ø. 1980. Nye elementer i bronsealderens bosetning i Norge. I: Thrane, H. (red.) *Bronzealderbebyggelse i Norden*. Beretninger fra det andet nordiske symposium for bronzealderforskning. Odense 9.-11. april 1980. Skrifter fra Historisk Institut, Odense Universitet, Nr. 28. Odense.
- Johansen, Ø. 1981. *Metallfunnene i østnorsk bronsealder*. Kulturtilknytninger og forutsetninger for en marginal ekspansjon. Universitetets Oldsaksamling Skrifter, Ny Rekke, Nr. 4. Oslo.
- Johansen, Ø. 1986. *Tidlig metallkultur i Agder*. Universitetets Oldsaksamlings Skrifter Nr. 8. Ny Rekke. Oslo.
- Johansen, Ø. 1993. *Norske depotfunn fra bronsealderen*. Universitetets Oldsaksamlings Skrifter Nr. 15. Ny Rekke. Oslo.
- Kristiansen, K. 1984. Ideologi og samfund i Danmarks bronzealder. I: Mikkelsen, E., Welinder, S. & Hjelvik, D.S. (red.) *Det 4. nordiske bronzealder-symposium på Isegran 1984*. Universitetets Oldsaksamling, Varia 12. Oslo.
- Kristiansen, K. 1987. From stone to bronze – the evolution of social complexity in Northern Europe, 2300-1200 BC. I: Brumfield, E. & Earle, T. (red.) *Specialization, Exchange and Complex Societies*. Cambridge.
- Kristiansen, K. 1988. Stenalder og bronzealder. I: Bjørn, C. (red.) *Det danske landbrugs historie I. Oldtid og middelalder*. Odense.
- Kristiansen, K. 1998. Mellem centrum og periferi. Bohuslän i bronzealderen. I: Kindgren, H. (red.), *Bronser. Bronsåldersfynd i Göteborg och Bohus län*. Vitlycke.
- Løken, T. 1989. Rogalands bronzealder – sett i lys av områdets kulturelle kontakter. I: Poulsen, J. (red.) *Regionale forhold i Nordisk Bronzealder*. Jysk Arkeologisk Selskab Skrifter XXIV. Århus.
- Mandt, G. & Lødøen, T. 2005. *Bergkunst. Helleristninger i Noreg*. Oslo.
- Marstrand, S. 1950. Jylland – Lista. *Viking*, XIV: 63-85.
- Melheim, A.L. 2001. *Gjennom ild og vann. Graver og depoter som kilde til kosmologi i bronsealderen i Øst-Norge*. Upublisert hovedfagsoppgave. Universitetet i Oslo.
- Møllerop, O. 1963. Fra Rogalands eldre bronzealder. *Stavanger Museum Årbok*: 5-58.
- Odner, K. 1969. Ullshelleren i Valldalen, Røldal. En studie av økologiske tilpasninger på grunnlag

- av et forhistorisk, arkeologisk materiale. *Årbok for Universitetet i Bergen, Humanistisk serie, No. 1.* Bergen.
- Prescott, C. 1986. *Chronological, typological and contextual aspects of the Late Lithic Period: a study based on sites excavated in the Nyset and Steggje mountain valleys, Årdal, Sogn, Norway.* Upublisert hovedfagsoppgave. Bergen.
- Prescott, C. 1991. Late Neolithic and Bronze Age developments on the periphery of southern Scandinavia. *Norwegian Archaeological Review*, Vol. 24, No. 1: 37-48.
- Prescott, C. 1995. Aspects of Early Pastoralism in Sogn, Norway. *Acta Archaeologica*, Vol. 66: 163-190.
- Prescott, C. 2000. Symbolic Metallurgy - Assessing Early Metallurgic Processes in a Periphery. I: Olausson, D. & Vandkilde, H. (red.) *Form, Function and Context. Material culture studies in Scandinavian archaeology.* Archaeologica Lundensia Series 31. Stockholm.
- Prescott, C. & Anfinset, N. 1998. *Innberetning for gravning på Lok. 89 på Midtfeltet, 656/1, Hunn, Fredrikstad k., Østfold.* Universitetets Oldsaksamling topografiske arkiv.
- Rasmussen, M. 1993. *Bopladskeramik i Ældre Bronzealder.* Jysk Arkæologisk Selskabs Skrifter XXIX. Århus.
- Resi, H.G. 1986. *Gravplassen Hunn i Østfold.* Norske Oldfunn XII. Oslo.
- Schönback, B. 1959. Bronsåldersbygd i Mälaramrådet. *Tor*: 52-107.
- Shetelig, H. 1925. *Norges Forhistorie.* Problemer og resultater i norsk arkæologi. Instituttet for sammenlignende kulturforskning. Oslo.
- Sherratt, A. 1981. Plough and Pastoralism: Aspects of the Secondary Products Revolution. I: Hodder, I., Isaac, G. & Hammond, N. (red.). *Patterns of the Past. Studies in Honour of David Clark.* Cambridge.
- Skre, D. 1998. En støpeplass fra bronsealderen. I: Østmo, E. (red.) *Fra Østfolds oldtid. Foredrag ved 215-årsjubileet for Universitetets arkeologiske stasjon Isegran.* Universitetets Oldsaksamlings Skrifter, Ny rekke, Nr. 21. Oslo
- Solberg, B. 1994. Exchange and the role of import to Western Norway. *Norwegian Archaeological Review* 27 (2): 111-126.
- Stuiver, M., Reimer, P.J. & Reimer, R. 2005. Calib Radiocarbon Calibration, *Calib Rev.* 5.0.1. <http://radiocarbon.pa.qub.ac.uk/calib/> (20.02.2006)
- Vandkilde, H. 1996. *From Stone to Bronze. The metalwork of the Late Neolithic and Earliest Bronze Age in Denmark.* Jutland Archaeological Society Publications XXXII. Århus
- Vandkilde, H., Rahbek, U. & Rasmussen, K.L. 1996. Radiocarbon Dating and the Chronology of Bronze Age Southern Scandinavia. *Acta Archaeologica*. Vol. 67.
- Vikshåland, L.H. 2005. *E6-prosjektet Østfold. Arkeologiske undersøkelser i Fredrikstad, Råde og Sarpsborg kommuner, Østfold. Årsrapport 2004.* Universitetets kulturhistoriske museer, Fornminneseksjonen. Oslo.
- Vogt, D. 1998. *Dekonstruksjon – rekonstruksjon. Helleristninger og landskap i Østfold.* Stensilserie B, Nr. 52. Tromsø.
- Wangen, V. 1999. *Gravfeltet på Gunnarstorp, I. Et monument over doderiter og kultutøvelse.* Upublisert magistergradsavhandling. Universitetet i Oslo.
- Weiler, E. 1994. *Innovasjonsmiljøer i bronsålderens samhälle och idévärld.* Studia Archaeologica Universitatis Umensis 5. Umeå.
- Welinder, S. 1998. Neolithicum-Bronsålder, 3900-500 f.Kr. I: Welinder, S., Pedersen, E.A. & Widgren, M. *Jordbrukets första femtusen år. 4000 f.Kr.-1000 e.Kr.* Borås.
- Østmo, E. 1988. *Etableringen av jordbrukskultur i Østfold i steinalderen.* Universitetets Oldsaksamling Skrifter, Ny Rekke, Nr. 10. Oslo.

